

Spengler és a nemzetiségi magatartás

A múlt hazai gondolkodástörténetének egyik szembetűnő (és természetes) jege, hogy legnagyobb részben a tekintélyes vagy kevésbé tekintélyes bölcséleti rendszerek *árnyékában* a legkülönbözőbb eszmehatásoknak kitéve alakult, s csak kivételes esetben érte el a viszonylag önálló „bölcséleti rendszer” szervezetségi szintjét. A mostoha társadalmi körülmények között ennél többet aligha várhattunk el filozófus elődeinktől.

Ennek az általános jelenségnek van egy paradoxonba torkolló összetevője: az erdélyi gondolkodók — kevés kivétellel — *saját szemükkel* látták és láttatták az ihletforrást, igyekeztek ide címzett mondanivalót kiolvasni a nem sajátosan nekünk szóló teóriákból, minek következtében még az egyetemes eszmetörténetben erős fenntartásokkal jegyzett áramlatokból is ki lehetett hámozni (kritikai-elutasító és asszimiláló szándékkal) a nemzetiségi gondolkodást termékenyítő elemeket. Az erőter megváltoztatásának s ezzel együtt az értéktranszformációnak ez a jelensége arra figyelmeztet, hogy az árnyalást nem ismerő besorolás vagy a „követettek” ráolvasott szentenciák áthelyezése a „követőkre” szükségképpen szimplista jellemzést ad. A hazai magyar szociáldarwinisták, a természeti jog hívei, a földrajzi determináltságot előnyben részesítők, az egzisztencializmussal rokonszenvezők stb. — nem is beszélve a filozófia klasszikusait gyakran századok után újjáélesztők népes csoportjáról — nem bírálhatók el kizárólag csak az ősforrás immanens érdemei és balfogásai alapján, figyelembe kell vennünk azt a bizonyos hangnemváltoztatást is, melynek következtében (a bíráló alapállás miatt) a ballasztok súlya csökkenthetett, sőt az egyébként „bűnnek” nyilvánított eszmék, így-úgy, kelesztő hatásúvá válhattak.

Ezt a bölcséleti kultúránkban nem kivételes korrelációt szerelnők a továbbiakban egyetlen, paradigmaticusnak érzett példával szemléltetni, azzal, hogy a húszas években hódító Spengler-féle kultúrpeszimizmus — Tavasz Sándor transzponálása révén — miként töltődött fel a nemzeti kisebbségi gondolkodást serkentő energiákkal.

Oswald Spengler kultúrkör-elméletéről a haladó gondolkodók világosan megfogalmazták elmarasztaló álláspontjukat. Az ilyen értékelésben visszatérő mozzanatok: a német idealista filozófus az imperializmus korszakának válsághangulatát kifejező teóriájával a „porosz junkerek” ideológusává vált, szálláscsinálója a fasizmusnak, istenítője a militarizmusnak, a háborúnak, a rugalmasan determinista állásponttal egy pesszimista-fatalista felfogást állított szembe, megtagadta a fejlődést, fölnagyította a megszakíthatóságot a művelődésben, abszolutizálta a kultúrák körforgásában az ismétlődést, és így tovább. Jogos a kérdés: mi köze lehetett egy ilyen, Nyugaton fogant művelődélméletnek a romániai magyar kisebbségi gondolkodáshoz, s ugyan milyen fénytörésre volt szükség ahhoz, hogy — Tavasz kritikai-elutasító, de ugyanakkor befogadó közvetítésével — a nemzetiségi magatartásban árnyékokat oszlatóvá váljanak az önmagukban egyáltalán nem „világító” spengleri eszmék.

Kezdjük talán a „mi köze?” kérdés megválaszolásával. A spengleri alkony-szemlélet egy jól érzékelhető válságállapot terméke; más összetevőkkel, de a kisebbségivé vált magyarság létviszonyaiban is a válság jelei mutatkoztak a húszas években, így Tavasz a *válságos lét* és annak *tudati reflexiója* közötti viszony szempontjából megtalálhatta az analógiákat a merőben különböző társadalmi meghatározottságú válsághelyzetek és a hozzájuk kapcsolódó gondolkodásmód közötti.

Erdély egyesülése Romániával — a főhatalom megváltozása — alapvető módosulással járt együtt az erdélyi magyarság helye, szerepe, életéjele s e célok elérését elősegítő eszközök tekintetében. Ez a szerepváltás — amely az első világháború utáni helyzetre volt jellemző — rányomta bélyegét a történelmi események mérlegelésére. Tudatosodott egy tény: a hurrá-optimizmus, a társadalmi konfliktusokat önámítással kendőző „minden rendben” hangulat alaptalan volt, gyökeresen át kell értékelnünk a múlt tudatát. Ugyanilyen sorsra kellett juttatni a nemzeti érzés régi koncepcióját is, hiszen a történelem igazolta: egy soknemzetiségű birodalomban a nemzeti tudat felhevítése szükségképpen elvezet magának az államstruktúrának a széteséséhez, amikor is a kisebbségivé vált népcsoportnak egyszerűen nem adatott meg az a lehetőség, hogy a régi módon és eszközökkel

tartása életben a felfokozott nemzeti öntudatot. A meghasonlás a múlt biztosnak hitt eszméivel szemben, az addig szilárdnak tudott értékek devalválódása, az ön-magunk megtartásához már hozzá nem járuló eszközök félreállítására és a létezés állandóságát biztosító új eszközök keresése valóban *válságos helyzetbe* juttatta az itt élő magyarságot.

A krízist nem enyhítette az sem, hogy a kezdeti bizonytalanság után kikristályosodott az egyedül helyes perspektíva, a *Kiáltó* szó meghirdette alternatíváját: Romániában magyarnak maradni, aktivizálódni, részt venni az új állami szervezkedésben, nem pedig elmenekülni vagy feladni régi mivoltunkat. A Kós—Zágoni—Paál-féle felhívás helyes és igaz volt, de nem vágta el a gordiuszi csomót, a gyakorlat ugyanis nem akart hozzá igazodni. Különösképpen az akkor középosztálynak nevezett értelmiség érezte, hogy a bekapcsolódáshoz szükséges jó szándék és a tényleges beépülést fékező objektív társadalmi gyakorlat egymásnak fordul. A kisebbségi válsághangulat tehát a kiút tudatában is tovább élt. E bonyolult helyzetet tükrözte Tavasz, analógiákat keresve Spenglerrel.

„A válság filozófiájának“ nevezhető Tavasz-felfogás első, már sokoldalúan kiépített formája 1923-ból való.¹ A könyv alcíme — *Kritikai útmutató* — jelzi, hogy itt bizonyos irányú gondolatvezetés megalapozására törekedett. Egyébként ezt az írását a maga számára is útmutatónak szánta, a kor válságjelenségeit számos más közleményében ennek szellemében mutatta be.

E könyvében pontosan meghatározza a válsághelyzetet: „történelmi válság alatt a szellemi élet fejlődésének ama veszedelmes fordulóját értjük, amelyek új etapokat vezetnek be s amelyek ennélfogva a kultúránk eddigi eredményeit teszik kérdésessé, illetőleg a kultúránk mindenkori eredményeit a lét vagy nemlét kérdése elé állítják.“ (2.) Ebből kivethető, hogy az alig hat évvel azelőtt papírra vetett elképzelése, mely szerint „az emberiség életében életének semminemű alkotása el nem vész, minden fennmarad“², átalakult, az új helyzetben már látta a nihilista megsemmisítés veszélyét. Az alig néhány évvel előbbi optimista művelődéstörténeti lelkesedése lanyhult, a kontinuitás és diszkontinuitás a maga ellentmondásosságában mutatkozik meg előtte. S mi tagadás, az egyenesvonalúságba vetett alaptalan hitnél jóval rokonszenvesebb a mostani tépelődő viszonyulásmódja, s ami a legfontosabb: ez az álláspont jobban felszínre hozza az egyetemes gondolkodástörténet akkori tényleges dilemmáját. Így jól érzékeltette, hogy az európai kultúrát ebben az időben a nagyfokú differenciálódás jellemzi, s ezen belül egyes szellemi irányzatok a kizárólagosság igényével lépnek föl. A folytonosság megszakítását célzó ilyen próbálkozás valós fenyegetés volt, s amikor Tavasz erre az abszolutizálás bűnét olvasta rá — jogosan járt el. Jó megérzés az is, hogy a szellem sokfélesége megköveteli a szintézist — tehát a kultúrát meg kell menteni a teljes széteséstől —, de azt a kételyt is egyetértéssel fogadhatjuk, hogy az ilyen összegezési kísérletek akkor aligha hozhattak teljes sikert.

Tavasz nem elégedett meg az általános történelemfilozófiai elvek mérlegelésével. A nyugati szellemi válságot boncolgató spengleri írásokból kiemelte a tényeket, s ezeket — néha a filozófiai perspektívák módosításával — összevetette a kisebbségi magyar művelődés valóságával. Eppen ezért a tényregisztráló Spengler gyakran többet mondott neki, mint a válságfilozófus. Az erdélyi gondolkodó helyesbítései is leginkább a spengleri *bölcséleti* értékelésre, s nem annyira a következtetések levonására szolgáló valós *jelenségekre* vonatkoztak. Áll ez különösképpen a spengleri végkövetkeztetésre, a nyugati kultúra szükségképpeni pusztulására utaló kiáltalanságoszmére, amelyet a *Der Untergang des Abendlandes* szerzője fennen hirdetett. Tavaszynál ugyanis különvált két dolog: egyfelől a nyugati művelődésben eluralkodó dekadencia ténye, másfelől annak meghirdetése, hogy ezt nem lehet új indításokkal meghaladni.

Jól összegezi Tavasz álláspontját a következő mondat: „Mi egyáltalán nem osztjuk Spengler rosszraértékelő megítélését a nyugateurópai kultúra jövőjét és közelgő alkonyulatát illetőleg, de azt valljuk, az ő szelleme szerint, hogy miután dekadenciába jutott, új indításokra és megtermékenyülésre van szükség.“³ Ennek alapján szemmel lehet kísérni: a hanyatlás, a válság milyen *tényeit* fogadja el a valóságoknak, illetve milyen *bölcséleti értékelésekkel* ért egyet vagy sem, hiszen ennek megfelelően lehet a legjobban érzékelnünk az itt élő kisebbség kultúrájára kifejtett Spengler-hatást.

Tavasz asszimilálta azt a spengleri meggyőződést, hogy a kultúra áthelyezése a civilizációba lehetőségyszerűen magában rejti a szellem elsorvadását, s ennek tipikus megnyilvánulása az „világvárosi élet“, amikor is elszellemtelenednek az emberek, elidegenednek egymástól, bezárkóznak egyedi létükbe. Egyetértés mutatkozik meg a nyugat-európai kultúra fausti jellegének megítélésében, ami azt jelenti, hogy ebben a művelődésben tényszerűen kimutatható az „örökkbecsű“ fogalmának elér-

tétkelenedése, a természetlen kételkedés, a vajdó, de semmit sem szülő nyughatatlanság, a nihilizmus. Egyszóval: „A nyugateurópai kultúra a világvárosok megkövesedett, a »vidék«-től elszakadt, tehát a háttér és talaj nélküli civilizáció sekélyes állapotába jutott.”⁴ — állítja Tavaszy a tényeket lajstromozó Spenglerrel egyetértésben.

Nem kevésbé érdekes a spengleri *társadalombölcselettel* szembesülő Tavaszy-nak a véleménye sem. Szemléletes, akárcsak felsorolni is, milyen pontokon jelentkezett a taszitóerő az alkonyteóriával szemben. A pesszimista német bölcslőnél a kor válságának egyik tünete az, hogy, úgymond, lezárult a rendszeres filozófia kora, s átvette helyét a szkepticizmus. Tavaszy viszont továbbra is bizott a bölcselet rendszerezőképességében (ez áttételesen kihatott nemzetiségteoretikusai minőségére: a kisebbségi élet szellemi válságának egyik tünetét abban látta, hogy nem rendelkezik átfogó világnézetként működő rendszerezett filozófiával); Spengler lényegében megtagadta a fejlődést, a *levés és kifejlés* fogalmaival dolgozott, mivel a fejlődés szerinte csak az egységként létező jelenséggörre érvényes, márpedig ez az egység nem jellemzi a kultúrát — Tavaszy ezzel szemben továbbra is hitt a művelődés fejlődésében, az ő szemében a Spengler feltárta tények a kultúra heterogénne válására nézve igazak ugyan, de nem zárják ki a szintézis felé mutató evolúciót (a nemzetiségi léthelyzetre nézve ez optimista lehetőséget csillantott föl: a válság során a kohéziós erejét elvesztő nemzetiségi művelődést sem jellemezheti a megtorpanás, itt is reális lehetőség a felfelé ivelés). Spengler fejlődésselenségének egyik alapmotívuma az volt, hogy a gondolkodásban azért nincs haladás, mert ismételten csak a kérdések megoldhatatlanságát állapíthatjuk meg — Tavaszy nál a bölcseletnek fontos funkciója a kérdések feltevése, de a rákérdezéssel nem merül ki a filozófia szerepe, *meg kell s meg lehet* válaszolni őket (ez a kisebbségi szellemi életben aktivizáló erőként működött, azt a szkeptikus nézetet, mely szerint a bölcselet legfeljebb a dilemmák *jelzéséig* juthat, behelyettesítette a saját, nehez körülmények között élő népcsoportja létproblémáinak *megválaszolására* irányuló igyekezettel). A spengleri felfogás a sorsszerűség eszméjében csúcsosodik ki, a német kultúrtilozófus szerint ez a fátum azért hat, mert minden, ami végbemegy, a kiszámíthatatlan véletlennek alárendelve történik — Tavaszy megérezte a spengleri determinizmuselmélet ellentmondását, azt, hogy a véletlenszerű felfokozásával nem lehet a mostani kultúrát a régebbi kultúrák analógiájára szigorúan meghatározott sorssal felruházni. Ez a gondolat is áttevődött a nemzeti kisebbségi létre: Tavaszy a maga módján, teológiai megfontolásokból, nyilván a predestináció híve volt, s mint ilyen végső fokon a mindenképpen-bekövetkezés gondolatkörében mozgott, de filozófusként az isteni eleve elrendelés dogmáját jól össze tudta egyeztetni a tudatos sorsalakítás — ez alkalommal nem teológiai, hanem kisebbség-társadalombölcseleti — tézisével.⁵

A Spengler-féle felfogás szerint a kultúra elsődlegesen ontológiai tény, tehát főleg objektívizálódott formában létezik, s ezért van kitéve a romboló kihatásoknak — Tavaszy ezzel szemben azt hangoztatta, hogy a kultúra *alkotó folyamat*, vagyis a művelődés *szubjektumához* kötött axiológiai aktus (ez kivétült a kisebbségi kultúra ápolására: igyekezett tudatosítani, hogy a kultúrán kívüli tényezők lehetnek ugyan művelődést megfojtó vad erők, de a szellemi javak életben tartása végső fokon mégis az *alanytól* függ, attól, hogy mennyire sikerül, még a legmosztohább feltételek között is, kinevelnünk azokat az alkotókat, akik gazdagítani tudják szellemünket). Spengler szigorúan elkülönítette egymástól a természetet és a történelmet, ez elsősorban gnoszeológiai megkülönböztetés volt, ugyanis nála a természetet *meg lehet ismerni*, a társadalmat viszont nem, ez utóbbiba csak az *intuitív átélés* nyújt betekintést, a történelmi *megismerés* helyett legfeljebb *történelemszemlélet*ről beszélhetünk — Tavaszy nem tesz ugyan egyenlőségi jelet a transzcendentális *megismerés* és az intuitív *megérzés* közé, de sohasem zárja ki a társadalom *megismerésének* lehetőségét (ez megint visszhangzott a kisebbségi társadalmi életben, gondolkodónk nem spengleri módra szorgalmazta a nemzetiségi tudat egyik fontos velejáráját, a történelemvizsgálatot, Spenglert követve ugyanis elegendő lett volna a történelmi tényekkel kapcsolatos *élmények* megidézése, Tavaszy nál viszont a múlt történelmi eseményeinek *megismerése* is *szerves* része a kisebbségi művelődésnek).

Ami most már a Spengler-féle kultúrteóriával való azonosulást illeti, filozófusunk e tekintetben is követhetett: az elfogadott gondolatokat is a kisebbségi élet-szemlélet szemszögéből akarta gyümölcsöztetni. Az eredmény hasznosnak is, kétesnek is bizonyult. Egy alapvető spengleri eszme talált egyértelmű megértésre benne: az, hogy a kultúra *helyhez kötött*, ha úgy tetszik, „*vidéki*“ abban az értelemben, hogy „a kultúrák arculatát (fiziognómiáját) a vidék adja meg, amelyhez minden kultúra úgy hozzá van kötve, mint a növény a talajához”⁶. Volt ebben a

helyhez kötésben ésszerűség (ha eltekintünk a főnagyítás lehetőségétől, ami a művelődésnek *kultúrákra* történő széteséséhez, az egyetemesnek elsikkasztásához vezetett). Ez a pozitív tényező: a művelődés helyhez kapcsolt *sajátosságainak* felismerése. Mondanunk sem kell, hogy ez a kisebbségi szellemi kincsek megbecsülése szempontjából egyáltalán nem volt elhanyagolható. Igen ám, csak hogy a spengleri „vidékiség”-nek volt egy vezérmotívuma: a nagyváros és a leszűkített értelemben vett vidék közötti különbségtétel annak alapján, hogy a világvárosok kultúrájára rátelepszik a züllesztő környezet ballasztja, ezzel szemben a vidék (elsősorban a falu értelmében) mentesül ezektől a káros befolyásoktól. Tavaszra hatott ez a spengleri sugallat, s a falu felé fordulásába számos misztikus elemet kevert. A spengleri elgondolás, miszerint a világváros „elszakad a kozmikus léttől”, s emiatt „öli a kultúrát”, később Tavaszynál — Imre Lajossal egyetértésben — a kozmikus létezéssel azonosuló falu bizonyos fokú misztifikált-idealizált szemléletébe torkollott.

Van azonban a vidékhez (mint nagyobb tájegységhez) kapcsolódó kultúra spengleri jellemzésében egy építő meditációkra serkentő indítók. Hazai bölcselelnk szemében a helyhez kötöttség nem azonos a „röghöz kötöttséggel”, feltételezi a művelődési értékek cseréjét. Nála a vidékhez kötődés nem zárja ki az egyetemesebb egységbe tartozást, az ozmóizist az adott nagyobb struktúra részeként működő művelődés és más vidékek kultúrája között. Ennek közvetlen kihatása a hazai kisebbségi művelődésre egészen kézenfekvő. Tavasz beállításában a romániai magyar kisebbség kultúrája egy és ugyanazon időben szerves része a nyugat-európai kultúrának — ezt a minőségét nem befolyásolja az új államszervezet kialakulása —, de ugyanakkor folytatása az egyetemes népi és nemzeti magyar kultúrának. Sajátos vidékhez kötött volta miatt különleges hivatása van: közvetíteni, mégpedig Kelet és Nyugat felé egyaránt, meglelni a találkozási pontokat és az egymást befolyásolás felületeit a román művelődéssel.

Íme tehát egy mélységesen pesszimista művelődésdoktrina kritikai fogadtatása miként serkenthetett egy szűk vidékhez kötött, elnyomott kultúrát. A spengleri ösztönzés, illetve a vele szemben támasztott ellenérzés alkalmassá vált arra, hogy Tavasz az erdélyi magyar művelődésen belül megpróbálja kijelölni a válsággócokat. A kultúra helyhez kötöttségének a képzetét tovább vive, eljutott a kisebbségivé vált művelődés elbizonytalanodását igazoló egyes jelenségek bemutatásához (sokkal kevésbé azonban a bajok valóságos orvoslásához). Mivel a specifikumot a mi tájainkhoz kapcsolta, a válságjelenségeket abból vezette le, hogy kultúránk ennek a „rárótt” különleges hivatásnak a megváltozott körülmények között nem tud eleget tenni. Becsületére legyen mondva: azt a bizonyos sajátosságot nem kizárólag *nemzetiségi* specifikumnak fogta föl, hanem — a különböző népek erdélyi együttlétezésének *közös történetéből* és az őket ért azonos *művelődési hatásokból* kiindulva — amolyan *össz-erdélyi*, az itt élő különböző nemzetiségűekben rokon különlegességet keresett.

Nem nehéz felismerni ebben a transzilvanizmusnak azt a változatát, amely a nemzetiségi elzárkózással szembeállítja az itt lakó népek szellemi harmóniáját, nem elszigetel, hanem kettős értelemben kapcsolatot teremt: egyrészt nyit a többi itt élő nép kultúrája felé, másrészt a saját magát sem tekintni önmagába zártnak, hanem az egyetemes magyar kultúra részének érzi.⁷

Gondolkodónk felismerte az egyetemes magyar művelődéshez történő kötődés egyik buktatóját: az országhatárokat nem ismerő művelődési együvértartozás-tudat könnyen renyhességgé válhat, azt az érzést keltheti, mintha a kulturális feladatokat amúgy is elvégeznék helyettünk mások, a saját államukban élők, s nekünk csak ehhez kellene igazodnunk. Ez a válságba sodró veszély tényleges lehetőség volt a húszas években. Tavasz jól megfigyelte, hogy az itt élő németeknél ez már nem is annyira lehetőség, hanem valóság. Ennek kapcsán arra, a kihatásaiban később megrázkódtatásokhoz vezető jelenségre figyelmeztetett, hogy az erdélyi németek példásan megszervezik ugyan politikai, gazdasági életüket, de a művelődésben hajlamosak a birodalmi németek után igazodni. Tavasz hangsúlyozta: a kulturális valahova tartozás nem mentesít az alól, hogy eleget tegyünk a csak általunk elvégezhető feladatainknak. Aforizmatömörséggel: „a mi magyar kultúránk nem lehet más, csak *erdélyi* magyar kultúra.”⁸ A kiemelés a maga módján transzilvanista mentalitású Tavasztyól származik, aki nem feledkezett meg az aláhúzott szó jelzői minőségéről.

A társadalombölcselet szólalt meg benne akkor, amikor a művelődési válság veszélyét egy szemléletes ellentmondás meglétében is felfedezte. Szerinte annak a bizonyos „erdélyi léleknek” van egy jeles tulajdonsága: befogadóképessége, s emiatt mind összetételében, mind pedig „saját maga-magát érvényesítő” (Tavasz) funkciója révén rendkívül telített. Másfelől azonban e gazdagság gyarapításában és kinyilvánításában a külső tényezők akadályozzák. Így alakul ki aztán a lehetőség

és valóság ellentéte, az erdélyi lelkeknek „folytonosan érezniök kellett és érezniök kell, hogy a rendkívüli gazdagság jórészt csak lehetőség, de nem aktuális valóság”⁹.

Jó starthelyzet volt ez ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket lehessen levonni belőle. A spengleri kultúra—civilizáció korreláció alapján — a civilizáció kultúráit elsekélyesítő vagy egyenesen megfojtó jellegű hirdető válságteóriával összhangban — a kultúra művelését részesítette előnyben, s ezt a nemzeti kisebbség sorshelyzetében egyenesen a fennmaradás fő feltételének tartotta. „Egy nemzet legmagasabbrendű önfenntartása megy végbe az ő kultúrájában” — hirdette.¹⁰ Ilyen léptéket alkalmazva, a sajátos nemzetiségi művelődés fölkarolása, illetve az ezt akadályozó társadalmi gátak között feszülő ellentmondás feloldása (vagy legalább enyhítése) távlatilag nemcsak a kritikus helyzetből való kijutásnak, de egyáltalán a túlélésnek vált szükségképpeni előfeltételévé. Mivel a civilizációban felhalmozódott, a kultúrára nézve veszélyt hordozó tényezők elhárítása egy kisebbségi nemzetiségi közösségnek nem lehetett feladata — hiszen ez a spengleri ábrázolásban is világméretű probléma —, a fő figyelmet a művelődést fenyegető másik tényező, a társadalmi viszonyok felé kellett fordítani. Innen aztán egyesek út vezet e konfliktus feloldását vagy inkább csak tompítását célzó feladatok felé. Ilyenformán a válságfilozófiát közvetlen hid kötötte össze az akcióprogrammal, a Romániában élő magyar kisebbség önkonzerválásért folytatott harccal. Az iskolapolitikát érintő, a nemzetiségi nyelven folyó oktatás kereteit szűkítő intézkedések elleni fellépés ekképpen egy társadalombölcseleti megfontolás konkretizálása volt, akárcsak a békeszerződésben feltüntetett kötelezettségek betartásának szorgalmazása, vagy az egyik tanulmányának a címében megfogalmazott követelmény: *A szellemi szabadság tisztelete a kultúrpolitikában.*

A kör sugara nőtt, Tavaszó odáig jutott, hogy a konkrét romániai társadalmi szerkezetben felismerhető jelenségeket a tőkés társadalom általános vonásainak egyedi megmutatkozásaként kezelje, s így végül is a válsághelyzet egyik fő determinánsát magában a polgári berendezkedésben keresse. Nem túlzás állítani: Tavaszó elérkezett a kapitalizmusellenességhez, anélkül azonban, hogy a helyzet meghaladásának lehetőségét látta volna. Sőt a reális társadalmi megoldást hozó folyamatot — a szocializmusért folytatott harcot — ugyanúgy elítélte, mint azt a jelenséget, amely ellen maga is harcot hirdetett. Felemás felfogása a magántulajdon védelmének alapján álló kapitalizmus ellenzójének álláspontra.

A szellemi válságot kapcsolatba hozta a tőkés társadalom elidegenítő—elembertelenítő következményeivel. A spengleri nyomok itt felemás eredményhez vezettek: egyrészt sikerült felismernie a kapitalizmus egyént, egyéniséget, szellemet bénító számos jelenségét, másrészt nem sikerült megértenie a mögöttük munkálkodó igazi okokat. Gondolkodónk jól látta, hogy a termelés gépesítésével „gépiessé vált a munkás lelke és élete”, a dolgozó nem látja saját munkáját tárgyiasulni, nem okoz neki lelki örömet a munka — ez volna a leírt *jelemég*. Ami azonban annak meghatározottságát illeti, itt már a spengleri szellem uralkodik: a civilizáció — vagyis a művelődés eredményeinek objektívalódása, akár a gépekben is — általános okként lesz a lelki élet elsatnyulását determináló tényező. Most már nem a társadalmi viszonyok, hanem valamilyen általános tendencia kerül a bűnök lajstromára: a termelés differenciálódása, a részműveleteket végző gépek alkalmazása és így tovább.

Ugyancsak általában a gépesített ipart marasztalja el amiatt, hogy meghatározza (ez a determináltság—sík) a munkások otthontalanságát, eltünteti a kézműipar idején honos családiaságot, bérkaszárnnyává vagy egyenesen börtönné alakítja a munkahelyet, s ez áttevődik az ipari munkások lelki életére, békétlenséget, elégedetlenséget szít, válságba sodor (ez a jól megelevenített jelenség szint). És így tovább, a jelenség és a meghatározó okok leírásában az értékkülönbségek szemmel láthatók — az előbbi javára.

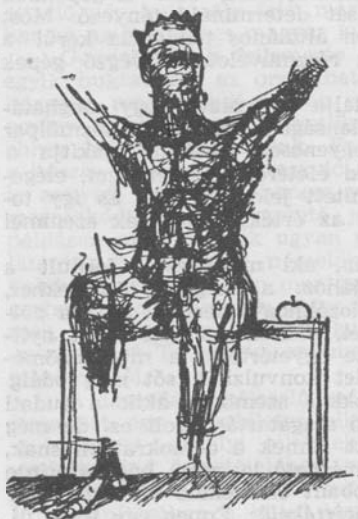
Azt a gondolkodót tiszteljük tehát Tavaszóban, aki megértéssel fordult a szellemi válság szubjektumainak bizonyos csoportjához: a dolgozó tömegekhez. (Azért hangsúlyozzuk, hogy bizonyos szubjektív „hordozókhoz”, mert jól látta a polgári gondolkodásba betörő egyes áramlatok veszélyét, s ezek szóvivői iránt nyilván nem fejezte ki rokonszenvét.) Tavaszó érezte egyetértését a munkástömegekkel, hiszen ezek éltek át leginkább a szellemi élet konvulzióit, sőt még odáig is eljutott, hogy jogosnak tartotta a fellépést azokkal szemben, akik a tudati élet elnyomorításáért felelnek. A térden állva lázadó magatartása volt ez, de még így is lázadás maradt, kiállítás az elnyomottak mellett. Ennek a demokratizmusnak, mi több, szolidaritásnak a jelentősége a folytatáson mérhető le, azon, hogy szerinte a kisebbségi létforma kialakulásának kezdetén kirobbant önértékelő válságtünetek eloszlásának egyedüli módja: a népre támaszkodó *átértékelés*. Eppen egy ilyen új,

nem arisztokratikus, hanem a nemzeti kisebbségek tömegei számára funkcionális bölcséleti világnézet meghonosításán fáradozott a harmincas években, maga mögött hagyva most már a spengleri inspirációt.

Íme az egyetemes gondolkodás történetének európai mértékrendű egyik eszméáramlata — a Toynbee-ben és másokban napjainkig tovább élő, Spengler-féle történelemszemlélet — mily módon csapódott le a hozzáértő, de ugyanakkor bizonytalankodó közvetítéssel a nemzetiségi tudatban. S ha mintapéldának tartjuk ezt a Spengler—Tavaszy viszonyt, biztos állíthatjuk: ehhez hasonló közvetítéseket bőven találunk hazai gondolkodástörténetünkben, s e néha furcsa relációk további kutatásával árnyaltabbá tudjuk tenni nemzetiségi eszmevilágunk alakulásának értékelését.

JEGYZETEK

1. Tavasz Sándor: *A jelenkor szellemi válsága*. Kvár, 1923.
2. Tavasz Sándor: *Az emberiség életének filozófiája*. Bp., 1917. 5.
3. Tavasz Sándor: *Az erdélyi magyar kultúra kérdése a Spengler filozófiáján át nézve*. In: *Világnézeti kérdések*. Torda, 1925. 133.
4. *I. m.* 131.
5. Ez jogosítja föl e sorok íróját arra, hogy fenntartsa Tavaszynak nem filozófiai, hanem izig-vérig teológiai eleveelrendelés-tanával szemben kifejtett bírálatát (*A predesztináció*. Buk., 1978), de ugyanakkor elismerje a filozófusként hirdetett sorsformálás-eszme pozitívumait.
6. Tavasz Sándor: *A nyugateurópai kultúra sorsa Spengler filozófiájának tükrében*. In: *Világnézeti kérdések*, 120.
7. A „nyitást“ így jellemzi: „Az erdélyi magyar kultúrának kapcsolatot kell keresni a román népi és balkáni népi és nemzeti kultúrákkal s az azokban levő sajátos értékek felismerésében, a nyugateurópai kultúra érdekében és számára, elől kell járnia.“ (*Világnézeti kérdések*, 133.)
8. Tavasz Sándor: *Az erdélyi magyar protestáns kultúra kibontakozása és eszménye*. In: *Világnézeti kérdések*, 140.
9. Tavasz Sándor: *Az erdélyi magyar szellemiség*. In: *Világnézeti kérdések*, 129.
10. Tavasz Sándor: *A kultúra lelke*. In: *Világnézeti kérdések*, 61.

Domokos Péter rajza